ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੰ: 58

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

4 ਰੁਪਏ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)
ਲੁਧਿਆਣਾ

www.sikhbookclub.com

ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਛੱਪ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਉਂਦੇ ੨੫ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਫੋਟੋ ਹੀ ਮਿਲਣਗੀਆਂ। ਇੰਝ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਸੀ, ਪਰ ੧੮੮੧ ਦੀ ਮਰਦੱਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਲਗਪਗ ੧੮ ਲਖ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਸੋ ਐਸਾ ਖਿਆਲ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਹ ੧੮੮੧ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੇਵਲ ੩੮ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਵਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲਵੇਗੀ ਪਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਾਕੇ ਦਾ ਹੀਰੋ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ।

ਪਰ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਵੀ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗੁਰਮਤਿ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਨਿਆਰਾਪਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਹੈ; ਉਨ੍ਹੀ ਹੀ ਇਹ ਭਰਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਛਡੋ ਅਜ ਤੋਂ ੧੫੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਿਚ ਫਸੀ ਪਈ ਸੀ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਤੇ ਭੀੜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੀੜਾ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚੋਂ ਸਵਰਨ (ਸੋਨਾ) ਬਣਾਕੇ ਕਢਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੌਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨਾਤਨੀ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋ ਕੇ ਠੇਡੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਹਸਹੀਣ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ, ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਕੌਮ ਫੁਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਐਸੇ ਬਿਪਤਾ ਭਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ, ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰ ਮੁਹਾਜ਼ ਉਤੇ ਡਟ ਗਏ। ਕੀ ਸਨਾਤਨੀ, ਕੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਅੰਸ਼ ਦੇ ਹੰਕਾਰੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਵਿਚ ਫਸੇ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ, ਕੀ ਤਖਤਾਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਸਭ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਉ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕੁਝ ਸਿਖੀਏ ਤਾਂ ਜੋ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੁੰਭਕਰਨੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਸਕੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਭਵਿਖ ਨੂੰ ਉਜਲਾ ਬਣਾ ਸਕੀਏ।

ਮੁਢਲਾ ਜੀਵਨ : ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਅਪਰੈਲ ੧੮੫੨ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਨਗਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਲੌੜ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਸਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੰਨ੍ਹੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁਧੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਖੋਟੇ ਖੱਰੇ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਲਗਨ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ

ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦਿਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਤਸੰਗੀ ਗੁਲਾਬ-ਦਾਸੀਏ ਮਹਾਤਮਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ, ਪਿੰਡ ਤਿਉੜ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ੧੦ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਅੱਖਰੀ ਗਿਆਨ ਝਟ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗਰੰਥ, ਪੰਜ ਗਰੰਥੀ, ਦਸ ਗਰੰਥੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਤੇ ਅਗਾਧ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਆਪ ਇੰਨੇ ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਕਿ ਪੰਜ-ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਗਲ, ਵਿਆਕਰਣ, ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੭-੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਿੰਗਲ, ਵਿਆਕਰਣਕ ਤੇ ਵਿਦਾਂਤਕ ਬਹਿਸਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਖਿਲਰ ਗਈਆਂ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤਕ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਜਾ ਪੁਜਾ, ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹਿਸ ਸੁਣਨ ਦਾ ਕਈਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਬਹੁਤੀ ਚਰਚਾ-ਵਾਰਤਾ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪੰਨੇ ਆਮ ਸਿਖੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸਾਈਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਾਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਲੂਣਹਰਾਮੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਕਾਰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਆਤਮਹੀਣਤਾ ਆਈ ਕਿ ਕੌਮ ਲੜ ਖੜਾ ਗਈ। ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਬਣੇ ਸਿਖ ਦੁਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਦੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਆਦਿ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ੧੮੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਖਾਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦੇ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ਤੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸੀ, ਪਰ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਘਟ ਕੇ ਕੇਵਲ ੧੮ ਕੁ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗਪਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਸਿਖ ਫੌਜੀ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕਠਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਨੇ ਭੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਢਾਹ ਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ੧੮੮੧ ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ੧੮ ਲਖ ੫੩ ਹਜ਼ਾਰ ੪੨੬ ਰਹਿ ਗਈ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਆਉਣਾ :

ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਕਾਫੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਇਛਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸੰਤ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਆਪ ਹੁਣ ਸਾਧਾਂ ਵਾਲੇ ਫਕੀਰੀ ਲਿਬਾਸ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਤੌਰ ਹੀ ਪਬਲਿਕ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਵਾਹ ਆਦਿ ਮਲਕੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਭਜਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਈ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਡਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਚੀਕਾਂ ਹੀ ਮਾਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਫਕੀਰੀ ਲਿਬਾਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ੰਕੇ ਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਜੀਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਕਾਇਲ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸਾਈ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਸਾਡੀ ਹਕੂਮਤ ਤਦ ਹੀ ਠੀਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸਾਈਅਤ ਦਾ ਖੂੰਨ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਈ : ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਵੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਵੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਕਤ੍ਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਸਾਈਅਤ ਦੇ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਉਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁ: ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਫੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਮਿਤਰ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਜੀ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੇਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ

ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਡਾ ਹੀ ਸਾਥ ਦੇਣ। ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ :

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭੇਂਟ ਹੋ ਗਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਸੂਝਵਾਨ, ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਗਿਆਨੀ' ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਫਿਰ ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਲਿਆ। ਆਪ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਢਲ ਗਏ। ਗੁਰਮਤਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਓਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰੀਆਂ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਗੂੜ੍ਹ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਗੁਰਮਤਿ-ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪ ਉਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁਖਤਾ. ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਉਤੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੋਲਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਕ• ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਇੰਨੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਵਿਦਵਤਾ, ਦੂਜੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰੀਆਂ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਕ ਤੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿਖ, ਅਜੇ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਮਾਰੂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਵਲ ਕੁਦਰਤ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁੰਡਨ ਆਦਿ ਦੇ ਇਹ ਪੱਕੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨੇ ਦਯਾਨੰਦ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹੌਂਸਲਾ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਹ (ਦਯਾ ਨੰਦ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਇਆ ਤੇ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਜੋ ਉਸਦੇ

ਜੀਅ ਆਇਆ ਲਖੀ ਗਿਆ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਕਬੋਲ ਬੋਲੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਰੰਥ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ:—

"ਨਾਨਕ ਜ਼ੀ ਕਾ ਆਸ਼ਯ ਤੋਂ ਅਛਾ ਥਾ ਪਰੰਤੂ ਵਿਦਿਆ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥੀ । ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਜੋ ਕਿ ਗਰਾਮੋਂ ਕੀ ਹੈ ਉਸੇ ਜਾਨਤੇ ਥੇ । ਵੇਦ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਔਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਥੇ । ਜੋ ਜਾਨਤੇ ਹੋਤੇ ਤੋ "ਨਿਰਭਯ" ਸ਼ਬਦ ਕੋ 'ਨਿਰਭਉ' ਕਿਉਂ ਲਿਖਤੇ ? ਔਰ ਇਸਕਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ੍ਰ ਉਨਕਾ ਬਨਾਯਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸਤੋਤ੍ਰ ਹੈ, ਚਾਹਤੇ ਥੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਮੇਂ ਭੀ ਪਗ ਅੜਾਊਂ ਪਰੰਤੂ ਬਿਨਾਂ ਪਢੇ ਸੰਸਕ੍ਰਤ ਕੈਸੇ ਆ ਸਕਤਾ ਹੈ ? ਹਾਂ ਉਨ ਗ੍ਰਾਮੀਣੋਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਕਿ ਜਿਨਹੋਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਭੀ ਸੁਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਨਾਕਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੇ ਭੀ ਪੰਡਿਤ ਬਨ ਗਏ ਹੋਂਗੇ । ਭਲਾ ਯਹ ਬਾਤ ਅਪਨੇ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਔਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਖਯਾਤੀ ਕੀ ਇਛਾ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਭੀ ਨ ਕਰਤੇ । ਉਨਕੋ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕੀ ਇਛਾ ਅਵਸ਼ਯ ਥੀ ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਜੈਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਨਤੇ ਥੇ ਕਹਤੇ ਰਹਤੇ ਔਰ ਯਹ ਭੀ ਕਹਿ ਦੇਤੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਪਢਾ । ਜਬ ਕੁਛ ਅਭਿਮਾਨ ਥਾ ਤੋਂ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕੇ ਲਿਏ ਕੁਛ ਦੰਭ ਭੀ ਕਿਯਾ ਹੋਗਾ ? ਇਸ ਲੀਏ ਉਨਕੇ ਗਰੰਥ ਮੇਂ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਵੇਦੋਂ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਔਰ ਇਸਤੁਤਿ ਭੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਐਸਾ ਨ ਕਰਤੇ ਤੋਂ ਉਨਸੇ ਭੀ ਕੋਈ ਵੇਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪੂਛਤਾ, ਜਬ ਨ ਆਤਾ ਤਬ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਤੀ, ਇਸ ਲੀਏ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅਪਨੇ ਸ਼ਿਸ਼ੀਓਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਵੇਦੋਂ ਕੇ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲਤੇ ਥੇ ਔਰ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਵੇਦ ਕੇ ਲੀਏ ਅਛਾ ਭੀ ਕਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕਹੀਂ ਅਛਾ ਨ ਕਹਿਤੇ ਤੋ ਲੋਗ ਉਨਕੋ ਨਾਸਿਤਕ ਬਨਾਤੇ, ਜੈਸੇ—

ਵੇਦ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਿਮਾ ਮਰੋ ਚਾਰੋਂ ਵੇਦ ਕਹਾਨੀ । ਸੰਤ [ਸਾਧ] ਕਿ ਮਹਿਮਾ ਵੇਦ ਨ ਜਾਨੇ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ ਪੌੜੀ 7 । ਚੋ: 8]

ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਿਮਗਿਆਨੀ ਆਪ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ॥ ਸੁ: ਪੌ: 8 । ਚੋ: 6 ॥

ਕਿਆ ਵੇਦ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਮਰ ਗਏ ਔਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਦਿ ਅਪਨੇ ਕੋ ਅਮਰ ਸਮਝਤੇ ਥੇ ? ਕਿਆ ਵੇ ਨਹੀਂ ਮਰ ਗਏ ? ਵੇਦ ਤੋ ਸਭ ਵਿਦਾਯੋਂ ਕਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਵੇਦੋਂ ਕੋ ਕਹਾਣੀ ਕਹੇ ਉਸਕੀ ਸਭ ਬਾਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ । ਜੋ ਮੂਰਖੋਂ ਕਾ ਨਾਮ ਸੰਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵੇ ਵਿਚਾਰੇ ਵੇਦੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤੇ ! ਜੋ ਨਾਨਕ ਜੀ ਵੇਦੋਂ ਹੀ ਕਾ ਮਾਨ ਕਰਤੇ ਤੋ ਉਨਕਾ ਸਮਪ੍ਰਦਾਯ ਨ ਚਲਤਾ ਨ ਵੇ ਗੁਰੂ ਬਨ ਸਕਤੇ ਥੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਥੇ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਪੜਾ ਕਰ ਸ਼ਿਸ਼ਏ ਕੈਸੇ ਬਨਾ ਸਕਤੇ ਥੇ ॥

ਯਹ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਯ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਮੇ ਹੁਏ ਥੇ ਉਸ ਸਮਯ ਪੰਜਾਬ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਸੇ ਸਰਵਥਾ ਰਹਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਸੇ ਪੀੜਿਤ ਥਾ । ਉਸ ਸਮਯ ਉਹਨੋਂ ਨੇ ਕੁਛ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਬਚਾਯਾ । ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਕੁਛ ਉਨਕਾ ਸਮਪ੍ਰਦਾਯ ਵਾ ਬਹੁਤ ਸੇ ਸ਼ਿਸ਼ਏ ਨਹੀਂ ਹੁਏ ਥੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਵਿਧਵਾਨੋ ਮੇਂ ਯਹ ਚਾਲ ਹੈ ਕਿ ਮਰੇ ਪੀਛੇ ਉਨਕੋ

ਸਿਧ ਬਨਾ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਪਸਚਾਤ ਬਹੁਤ ਸਾ ਮਾਹਾਤਮਯ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਵਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈਂ।

ਹਾਂ ! ਨਾਨਕ ਜੀ ਬੜੇ ਧਨਾਢਯੇ ਔਰ ਰਈਸ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥੇ। ਪਰੰਤੂ ਉਨਕੇ ਚੇਲੋਂ ਨੇ "ਨਾਨਕ ਚੰਦਰੋਦਯ" ਔਰ "ਜਨਮਸਾਖੀਂ" ਆਦਿ ਮੇਂ ਬੜੇ ਸਿਧ ਔਰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਐਸ਼ਵਰਯ ਵਾਲੇ ਥੇ, ਲਿਖਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਬ੍ਰਹਿਮਾ ਆਦਿ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਬੜੀ ਬਾਤ ਚੀਤ ਕੀ, ਸਭ ਨੇ ਇਨਕਾ ਮਾਨਏ ਕਿਆ, ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਵਿਵਾਹ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸੇ ਘੋੜੇ, ਰਥ, ਹਾਥੀ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ, ਮੋਤੀ ਪੰਨਾ ਆਦਿ ਰਤਨੋਂ ਸੇ ਜੜੇ ਹੁਏ ਔਰ ਅਮੂਲਏ ਰਤਨੋਂ ਕਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨ ਥਾ, ਲਿਖਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਯੇ ਗਪੋੜੇ ਨਹੀਂ ਤੋ ਕਿਆ ਹੈ ? ਇਸਮੇ ਇਨਕੇ ਚੇਲੋਂ ਕਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਾ ਨਹੀ।

ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਉਨਕੇ ਪੀਛੇ ਉਨਕੇ ਲੜਕੇ ਸੇ ਉਦਾਸੀ ਚਲੇ ਔਰ ਰਾਮਦਾਸ ਆਦਿ ਸੇ ਨਿਰਮਲੇ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਗਦੀ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਕਰ ਗਰੰਥ ਮੇਂ ਰਖੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਨਕਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਮਾ ਹੁਆ। ਉਨਕੇ ਪੀਛੇ ਉਸ ਗਰੰਥ ਮੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ ਕਿੰਤੂ ਵਹਾਂ ਤਕ ਕੇ ਜਿਤਨੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੁਸਤਕ ਥੇ ਉਨ ਸਬਕੋ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਜਿਲਦ ਬੰਦਵਾ ਦੀ। ਇਨ ਲੋਗੋਂ ਨੇ ਭੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਪੀਛੇ ਬਹੁਤ ਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਈ। ਕਿਤਨੋਂ ਹੀ ਨੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੀ ਮਿਥਿਆ ਕਥਾ ਕੇ ਤੁਲਏ ਬਨਾ ਦਿਏ ਪਰੰਤੂ ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਬਨ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਕਰਮੋਂ ਪਾਸ਼ਨਾ ਛੋਡਕਰ ਇਨਕੇ ਸ਼ਿਸ਼ਯੇ ਝੁਕਤੇ ਆਏ। ਇਸਨੇ ਬਹੁਤ ਬਿਗਾੜ ਕਰ ਦੀਆ, ਨਹੀਂ ਜੋ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੁਛ ਭਗਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਸ਼ਵਰ ਕੀ ਲਿਖੀ ਥੀ ਉਸੇ ਕਰਤੇ ਆਤੇ ਤੋ ਅੱਛਾ ਥਾ।

ਅਬ ਉਦਾਸੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਹਮ ਬੜੇ, ਨਿਰਮਲੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਹਮ ਬੜੇ, ਅਕਾਲੀ ਤਥਾ ਸੂਤਰਹਸਾਈ ਕਹਤੇ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵੋਪਰੀ ਹਮ ਹੈਂ।

ਇਨਮੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਵੀਰ ਹੁਏ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨੋ ਨ ਉਨਕੇ ਪੁਰਸ਼ਾਉਂ ਕੋ ਬਹੁਤ ਸਾ ਦੁਖ ਦਿਆ ਥਾ ਉਨਸੇ ਵੈਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹਤੇ ਥੇ ਪਰੰਤੂ ਇਨਕੇ ਪਾਸ ਕੁਛ ਸਾਮਗਰੀ ਨ ਥੀ ਔਰ ਉਧਰ ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਥੀ ਇਨਹੋਂ ਨੇ ਏਕ ਪੁਰਸ਼ਚਰਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਕੀ ਕਿ ਮੁਝਕੋ ਦੇਵੀ ਨੇ ਵਰ ਔਰ ਖੜਗ ਦਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਮ ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਸੇ ਲੜੋ, ਤੁਮਹਾਰਾ ਬਿਜਯੇ ਹੋਗਾ। ਬਹੁਤ ਸੇ ਲੋਗ ਉਨਕੇ ਸਾਥੀ ਹੋ ਗਏ ਔਰ ਉਹਨੋਂ ਨੇ, ਜੈਸੇ ਵਾਮਮਾਰਗਿਉਂ ਨੇ "ਪੰਚਮਕਾਰ" ਚਕ੍ਰਾਂਕਿਤੋਂ ਨੇ "ਪੰਚ ਸੰਸਕਾਰ" ਚਲਾਏ ਵੈਸੇ "ਪੰਚ ਕਕਾਰ" ਅਰਥਾਤ ਇਨਕੇ ਪੰਚ ਕਕਾਰ ਯੁੱਧ ਕੇ ਉਪਯੋਗੀ ਥੇ। ਏਕ "ਕੇਸ਼" ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਕੇ ਰਖਨੇ ਸੇ ਲੜਾਈ ਮੇਂ ਲਕੜੀ ਔਰ ਤਲਵਾਰ ਸੇ ਕੁਛ ਬਚਾਵਟ ਹੋ, ਦੂਸਰਾ "ਕੰਗਣ" ਜੋ ਸਿਰ ਕੇ ਉਪਰ ਪਗੜੀ ਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਲੋਗ ਰਖਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਹਾਥ ਮੇਂ "ਕੜਾ" ਜਿਸਸੇ ਹਾਥ ਔਰ ਸਿਰ ਬਚ ਸਕੇਂ। ਤੀਸਰਾ "ਕਾਛ" ਅਰਥਾਤ ਜਾਨੂੰ ਕੇ ਉਪਰ ਏਕ ਜਾਂਘਿਆ ਕਿ ਜੋ ਦੌੜਨੇ ਔਰ ਕੂਦਨੇ ਮੇਂ ਅਛਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਅਖਾੜੇ ਕੇ ਮੱਲ ਔਰ ਨਟ ਭੀ ਇਸਕੋ ਇਸੀ ਲਈ ਧਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਸੇ ਸਰੀਰ ਕਾ ਮਰਮਦਿਸਥਾਨ ਬਚਾ ਰਹੇ ਔਰ ਅਟਕਾਵ ਨ ਹੋ। ਚੋਥਾ "ਕੰਘਾ" ਕਿ

ਜਿਸਸੇ ਕੇਸ ਸੁਧਰਤੇ ਹੈ। ਪਾਂਚਵਾਂ "ਕਾਚੂ" (ਕਰਦ) ਜਿਸਸੇ ਸ਼ਤਰੂ ਸੇ ਭੇਟ ਭਟਕਾ ਹੋਣੇ ਸੇ ਲੜਾਈ ਮੇਂ ਕਾਮ ਆਵੇ, ਇਸ ਲੀਏ ਯਹ ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਮੱਤਾ ਸੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇ ਲੀਏ (ਕੀ) ਥੀ ਅਬ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਂ ਉਨਕਾ ਰਖਨਾ ਕੁਛ ਉਪਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਬ ਜੋ ਯੁਧ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੇ ਲੀਏ ਬਾਤੇਂ ਕਰਤਵਣ੍ਹੇ ਥੀ ਉਨਕੋ ਧਰਮ ਕੇ ਸਾਥ ਮਾਨ ਲੀ ਹੈ।

ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਕਿੰਤੂ ਉਸਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਰੰਥ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਕਿਆ ਯਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕਿਸੀ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਨਾ ਵਾ ਉਸਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਸਭ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਮੂਰਤੀ ਵਾਲੋਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਜਮਾ-ਕਰ ਜੀਵਿਕਾ ਠਾਢੀ ਕੀ ਹੈ, ਵੈਸੇ ਇਨ ਲੋਗੋਂ ਨੇ ਭੀ ਕਰ ਲੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪੁਜਾਰੀ ਲੋਗ ਮੂਰਤੀ ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਤੇ, ਭੇਟ ਚੜਵਾਤੇ ਹੈਂ ਵੈਸੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਲੋਗ ਗਰੰਥ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤੇ ਕਰਾਤੇ, ਭੇਟ ਭੀ ਚੜਵਾਤੇ ਹੈਂ ਅਰਥਾਤ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਾਲੇ ਜਿਤਨਾ ਵੇਦ ਕਾ ਮਾਨਯ ਕਰਤੇ ਹੈ ਉਤਨਾ ਯੇ ਲੋਗ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ।

ਹਾਂ ਯਹ ਕਹਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨੋਂ ਨ ਵੇਦੋਂ ਕੋ ਨ ਸੁਨਾ ਨ ਦੇਖਾ ਕਿਆ ਕਰੇਂ? ਜੋ ਸੁਨਨੇ ਔਰ ਦੇਖਨੇ ਮੇਂ ਆਵੇਂ ਤੋ ਬੁਧੀਮਾਨ ਲੋਗ ਜੋ ਕਿ ਹਠੀ ਦੁਰਾਗ੍ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਵੋ ਸਬ ਸਮਪ੍ਰਦਾਯੇ ਵਾਲੇ ਵੇਦਮੱਤ ਮੇਂ ਆ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਪਰੰਤੂ ਇਨ ਸਬ ਨੇ ਭੋਜਨ ਕਾ ਵਖੇੜਾ ਬਹੁਤ ਸਾ ਹਟਾ ਦਿਆ ਹੈ ਜੈਸੇ ਇਸਕੋ ਹਟਾਇਆ ਵੈਸੇ ਵਿਸ਼ਯਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਰਭਿਮਾਨ ਕੋ ਭੀ ਹਟਾਕਰ ਵੇਦਮੱਤ ਕੀ ਉਨਤੀ ਕਰੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਛੀ ਬਾਤ ਹੈ।"

(ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੯੩੯ ਬਿ:)

ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿਮਾਰੀ ਭੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਚੰਗੇ ਖੰਭ ਖਿਲਾਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਆਦਿ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਹੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਖ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਦਦੀ ਹੋਣਾ ਤੇ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ।

੧੮੭੩ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸਾਈਅਤ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚਾਰ ਲੜਕੇ ਇਸਾਈ ਬਣਨ ਹੀ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਿਤ ਹੋਣੋ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਣਗੇ। ਸੋ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਰੋਕ ਥਾਮ ਲਈ ੧੮੭੪ ਵਿਚ ਹੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਪਿੱਟ ਉਠੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਕਢਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ

ਸੀ—"ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀ ਮਤ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਅਭੇ ਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਬਣਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਂਭੇ ਛਾਂਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਲੋਕ ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭੇਟਾ ਪੂਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।" ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਚੂੰਕਿ ਮੇਰੀ ਮੁਢੋਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਸੀਹਤ ਦੇਣ ਦੀ ਆਦਤ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਕੱਬਰਾਂ ਨਾ ਪੂਜੋ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਮੇਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸਰਦਾਇਕ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਭਾਵਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਡਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਂ ਅਸਲੀ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਕਲੀ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥਲੇ ਲਿਆ ਕੇ ਵਾਧੂ ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਜਦ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛਡ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਿੱਖੀ :

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਅਲੰਮਬਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਨੁਕਤਾਚੀਨਾਂ ਅਤੇ ਈਰਖਾਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ੧੮੭੭ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਢਿਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਪੱਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸਨ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਫਜ ਲਿਖਣ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੜਕ ਪਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਕਤਲ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ, ਆਮ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿਖ ਧੜਾਧੜ ਪਤਿਤ ਹੋਣ ਲਗੇ, ਕੇਸ ਕਟਾ ਕਟਾ ਹਿੰਦੂ ਬਣਨ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਮਾਰੂ ਹਮਲੇ ਨੇ ਕੁਝ ਕੌਮ ਦਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡਾਢੀ ਦਰਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਨ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਰੂ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਨ। ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਮਹਾਨ ਲਹਿਰ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੁਆਮੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ ਤੇ ਗੁਰਮੱਤ ਦੇ ਅਟੱਲ ਅਸੂਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸੁਆਮੀ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ।

ਜਦ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦੇ ਜਦ ਪਾਜ ਉਖੇੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੀ ਬਾਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ।

੧੮੭੪ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਣੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਈਆਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

੧੮੭੮ ਵਿਚ ਹੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਅਨਿਨ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਸੋ ੧੮੭੯ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ। ੧੮੮੦ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨਿਕਲਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜੋ ਸਭ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਉਦੇਸ਼-ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨੀਯਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਸੀ। ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੀ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਅਣਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅਗੇ ਸੁਆਮੀ ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਪੀਚਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅਸਰ ਤਾਂ ਉਸ ਤੇ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਦਿਵਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਉਤੇ ਕੁਝ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਅਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨੀਵੀ ਜ਼ਾਤ (ਲਾਂਗਰੀ) ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਗਿਆ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਂਗਰੀ ਸਨ) ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਰਵਿਦਾਸੀਏ ਸਨ, ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀਆ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਧਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ

ਵਿਰੁਧ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦੀ ਵੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਫੁਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੋੜ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਛੂਤ ਉਧਾਰ ਤੇ ਅਨੰਦ ਵਿਵਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ।

ਪੁਜਾਰੀ ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪੁਚਾਵੇ, ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਵਿਚੋ ਵਿਚ ਖੁਣਸ ਖਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਹਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ 'ਖਾਲਸਾ' ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਪੁਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂਡੰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਂਭਾ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ। ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਪਰ ਜਦ ਫਰੀਦਕੋਟੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੌਮ ਦੇ ਕਾਫੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕਤਰ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਥੇ ਲਗਪਗ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ 'ਗਿਆਨੀ' ਸਨਾਤਨੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਖੌਲ ਨ ਸਮਝੋ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਕੋਈ ਚਾਹੇ ਅਰਥ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਫ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਨਾਤਨੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਨਾਤਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫੀ ਹਾਮੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ੧੮੮੬ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਦੇ ਗਏ। ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਛੇਕ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਸੋ, ੧੭ ਮਾਰਚ ੧੮੮੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ ਪੁਜਾਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਟਲ, ਝੰਡਾ ਬੁੰਗਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਹੇਠ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ "ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ

ਸਿੰਘ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਛੇਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਰਾਸਰ ਨਜਾਇਜ਼ ਵਧੀਕੀ ਤੇ ਚਲਾਕੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੋਟਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧਜੀਆਂ ਉਡਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਪੁਰ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂਡੰਮ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ-ਭੁਗਤ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ 'ਸੁਪਨੇ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਨਾਮ ਥਲੇ ਡਰਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਾਸ ਰਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਲੀਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਡੰਭੀ ਗੁਰੂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਲਏ, ਜੋ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਸ਼ਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਖੌਫ ਜਾਂ ਡਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਚਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੋਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਕੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੀ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੜਬਲ ਉਠੇ। ਸੋ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਵਾਕੇ ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਦੋਨੋਂ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਹੱਥਲ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਖਰਚ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ, ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਕਢੇ ਗਏ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਰਾਹ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਚਿਰ ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬਥੇਰੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਿਲ ਛਡਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪੂਰੀ ਡਿਫੈਂਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਡਟ ਕੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਅਖੀਰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ੫੧ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੋਂ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ, ਮਾਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਧੱਕਾ ਲਗਾ ਪਰ ਪੰਥ ਤੇ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ।

ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ, ਪਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ, ੧੯੯੦

ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੋ ਢਾਈ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਨੇ ਧੁੰਮਾਂ ਮਚਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜਨ ਲਗ ਪਏ, ਗੁਰੂ ਡੰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਨਮਤਾਂ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਖਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਵੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਨਮਤ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਬੁਤ ਆਦਿ ਰਖੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਚੁਕ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਆਕੇ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਧੂੰਆਂ ਧਾਰ ਲੇਖ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਭਾਰੀ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਲਟ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਪੁਜਾਰੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੰਭਲ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਜੇ ਨਾ ਚਲਦੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਲੋਭੀ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਮਹੰਤ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਸੰਭਲੇ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬੇਰੋਕ ਲਗਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂਡੰਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਈ ਦੰਭੀ ਤੇ ਪਖੰਡੀ ਲੋਕ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਗਲਤ ਮਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨਮਤ

ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਧ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦੰਭੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਿੱਖ ਬਣ ਸਕੀਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਹਿਤੀਏ ਤੇ ਤਨਖਾਹੀਏ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਸੱਜਣ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਖਾਲ਼ਸਾ ਬ੍ਰਾਦਰੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬ੍ਰਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਈ ਜਾਗਰਤ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਥੋਂ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਸਿੱਖ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਤੇ ਲਾਰੰਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਜ (ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ) ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਪੇ ਗਏ ਤੇ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੋ ਦੋ ਸੱਜਣ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ? ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੰਮ ਠੰਢਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਮਜਬੂਰਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ੨੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੮੯੦ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਉਚੇਚੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸੱਦੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਸਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ।

ਜਦ ਕੁਝ ਫੰਡ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਬਣੇ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠਾ ਜੋ ਉਘੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ

ਦੇਣ ਦੇ ਇੱਛਕ ਸਨ, ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਾਮ "ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ" ਰਖਣ ਤੇ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜ ਗਏ ਕਿ ਕਾਲਜ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਚਾਲਾਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਉਠਾ ਗਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਝਟ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲੇ ਆਂਦੀ ਤੇ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਖੋਲਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਪਰ ਉਗਰਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ੫ ਮਾਰਚ, ੧੮੯੨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਜੇਮਜ਼ ਬ੍ਰਾਡਵੁਡ ਲਾਇਲ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰਖ ਦਿਤਾ। ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੯੩ ਨੂੰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਵਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਇਹ ਸਿਆ-ਸਤ ਖੇਡੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਿਵਾਨ ਵਿਚ ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ ਆਗੂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦੇ ਦੇਈਏ, ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵਗੀ, ਬਲਕਿ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। [ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ (1919-1925 ਈ:) ਵਿਚ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਦਿਤੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਾ ਫਲ ਸੀ।] ਕਿਉਂਕਿ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿੰਘ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਤੱਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਚਾਲੂ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ ਤੋਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਰਈਸ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰਾ' ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਈਸਾਈ ਮਤ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਦੇ ਸ਼ਨ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੜੇ

ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਸੂਲ ਲੋਕਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਲੈ ਆਂਦੀ, ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜਾਇਜ਼ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਜ਼ਬਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹੀ ਜਜ਼ਬਾ ਅਖੀਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੈਕਚਰ ਹੋਏ, ਅਨੇਕਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖੇ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਏਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵੱਲ ਹੀ ਲਗਾ ਰਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਝੜਪਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੇਠੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤਾ, ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਏਨਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ, ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਅੱਜ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਕਿਤੇ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਾਫੀ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਦੌੜ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲਸਾ ਦਿਵਾਨ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਨ, 1895 ਵਿਚ ਗੁਰਪੁਰੀ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। 1896 ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਧਾਰ ਗਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਥੀ ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਇਧਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਫੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਕਾਫੀ ਲੰਮੀ ਬਿਮਾਰੀ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤਿ ਨਾਜ਼ਕ ਹੋ ਗਈ ਤੇ 901 ਵਿਚ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵੀ ਅੰਤ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ 6 ਸਤੰਬਰ, 1901 ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵਿਲਕਦਿਆਂ ਛੱਡ ਗਏ।

ਗਿ: ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਗਿਆਨਵਾਨ : ਗਿਆਨੀ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਜੁਆਬੀ ਤੋਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਧੁਰੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਖੰਮ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਇਆ ਨੰਦ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮੋਢੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਦੇ ਛੁਟਿਆਉਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮਾਹਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਅਗੇ ਇਉਂ

ਡਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਤੋਂ ਭੇਡਾਂ ਡਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਦੂਰੰਦੇਸ਼ ਆਗੂ : ਕੌਮ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦੂਰੰਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਜੋ ਸਬੂਤ ਉਹਨਾਂ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਇਕ ਆਗੂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲਵੇਗੀ । ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ-ਤਰੁਪ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਨਿਡਰ, ਨਿਰਭੈ : ਆਪ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਗਿਆਂ ਝਿਜਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ । ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ; ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਹਿਦ ਨੇਤਾ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਿਕਲੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਧਜੀਆਂ ਉਡਾ ਦਿਤੀਆਂ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗੁੰਡੇ ਵੀ ਸਨ, ਦੀ ਖੇਹ ਖਬੜੀ ਉਡਾਈ ।

ਮਿਤਰਤਾ ਨਿਭਾਉਣੀ : ਗਿਆਨੀ ਜੀ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਸੱਚੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੂਰੀ ਨਿਭਾਈ । ੧੮੮੬ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਕਾਬਜ਼ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਸਨਾਤਨੀ ਗਿਆਨੀਆਂ ਸਦਕਾ ਜਦੋਂ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਧੂਆਂਧਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੇੜ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੇ । ਕਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਕੌਮ ਨੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਥੇ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਲੈਕਚਰਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਉਂਵੇ ਦਾ ਉਂਵੇ ਨਪਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੇ । ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਲੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਪੱਲੇ ਸਨ । ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ, ਮੁਕਦਮਿਆਂ, ਗਰੀਬੀ ਆਦਿ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ।

ਸੁਧਾਰਕ : ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ, ਉਕਤੀਆਂ, ਯੁਕਤੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ । ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਈਸਾਈ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀਆ ਸਨ, ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਝਾ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਲੋਂ ਪਾਏ ਗਏ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ, ਲੈਕਚਰ ਦਿਤੇ ।